

August Ingermaa

**Mõnda mälestusi
Punaselageda eesti
asundusest Kaukaasias**

Tallinn 2012 / 2017

Toimetatud versioon

Käesoleva käsikirja avaldamiseks andis loa autori tütar Maimu Ingermaa-Säkk.

Toimetanud ja anoteerinud Andres Aule.

August Ingermaa

August Ingerman (ka Ingermann; eestistatult Ingermaa) sündis 21. augustil 1884 vkj. (02.09.1884 ukj.) Viljandis. Tema isa oli Viljandi Pauluse koguduse kirikuteener Hans Ingerman (1855–1931), pärit Viljandimaalt Tarvastu kihelkonnast Vooru mõisavallast. Ema Mari (neiuna Tartoff, ka Tartow; 1859–1918) oli pärit Viljandi lähedalt Pärstist.

August Ingerman käis koolis Viljandis, kus ta muuseas oli Johan Laidoneri pinginaaber. Hiljem õppis August tädimehe — Tähtvere mõisavalitseja — käe all mõisavalitsemist ning vaimustus Puškinit ja Lermontovi lugedes Kaukaasias. Nii siis muretseski tädimees talle 1902. aastal mõisavalitseja koha Kaukaasias vürst Oldenburgi mõisas. Ent Augustile sellega kaasnenud paberitöö ja arvutamine ei istunud. Kaukasuse mägedes ringi kolades leidis ta ükskord all orus paistva imeilusa küla, mis juba kaugelt meeldima hakkas — see oli eesti küla Punase-Lageda. Nii sattus ta sinna elama ja abiellus Roosi Türkeliga, sündis neli last. Ingermanid elasid Punase-Lageda külast natuke eemal põhja pool, üksildases, kuid kaunis kohas. Aastal 1925 lahkus juba varem Eesti kodakondsusse opteerunud perekond Eestisse Tallinna.

1930. aastatel (1936 või 1937) eestistas perekond oma nime kujule „Ingermaa”. Varsti saabunud nõukogude võim võttis ära vara, sealhulgas vanaisalt päritud kaks maja. Käesolevad mälestused on dateeritud 1958. aastal Tallinnas, kuid elu lõpupoole elas August Ingermaa Sakus, kuhu pere oli juba nõukogude ajal raske tööga ehitanud uue kodu.

August Ingermaa suri märtsis 1969 ja on maetud Tallinna Metsakalmistule.

Foto 1918. aastal ilmunud August Nigoli raamatust „Eesti asupaigad ja asundused Wenemaal” (lk. 69): *Punaselageda, Kaukaasias. Eestlased Türkel ja Engermann jahil.*

(„Engermann” on August Ingerman.)

A. A.

Toimetajalt

August Ingermaa käsikiri jõudis minuni esmalt digitaliseeritud ümberkirjutusena Elvi Vaarmanni kaudu.

Detsembris 2017 õnnestus mul saada ka digitaalsed koopiad Ingermaa teksti masinakirjalisest originaalist, mille eest olen tänulik Milvi Stukalovale. Selle originaaleksemplari andis Milvi Stukalovale Ellen Tint (neiuna Asmann), kellele omakorda oli kinkinud selle August Ingermaa ise. Sellel originaaleksemplaril oli mitu „kihti” märkusi. Milvi Stukalova selgitas, et musta tindiga parandused tegi arvatavasti Ellen Tint, hilisemad parandused aga on vähemalt osalt teinud Milvi Stukalova ise.

Ingermaa teksti versioone võrreldes selgus, et varem minul olnud ümberkirjutuses oli võrreldes originaaliga ebatäpsusi ja väljajätte. Sellepärast kontrollisin kogu teksti uuesti üle ja lähendasin seda originaalile.

Seisin küsimuse ees, kas ja kui palju peaks seda teksti toimetama. Otsustasin teksti toimetada ja seada eesmärgiks ennekõike ladusa loetavuse, säilitades siiski võimalikult palju teksti algsel kujul. Toimetamisel püüdsin muuta võimalikult vähe ja ainult seal, kus tundus tõesti vajalik.

A. A.

Mõnda mälestusi Punaselageda eesti asundusest Kaukaasias

Asundus, kes ei tunne oma minevikku, sel asundusel ei ole ka tulevikku . . .

Majanduslike raskuste tõttu tekkinud väljarändamise hooajal 19. sajandi 70.-80. aastatel siirdusid paljud eesti väljarändajad muuseas ka suurel hulgal Kaukaasiasse. Minki hobuste ja vankritega, isegi jalgsi. Reis kestis paljudel perekondadel aasta-kaks. Tee peal mõnes kohas peatuti, tehti tööd, kus seda leidus, teeniti raha ja reisiti jälle edasi — „ikka lõuna poole”, unistades „suvemaast”. Paljusid tabas pika reisi peal surm. Raskete ja pikkade vintsutustega jõudis enamjagu eesti väljarändajaist viimaks Põhja-Kaukaasia „lagedale maale”, milleks eestlased nimetasid steppi. Kubanimaal ja Stavropoli kubermangus tekkisid suured eesti külad: Esto-Haginka (eesti asundustes tunti seda Kalmiku küla nime all)¹ asus kalmõkkide tolleaegses piirkonnas, siis Allmäe² — üks suurimatest eesti küladest Kaukaasias —, siis Lieventaali küla (pärast Livonia).³

Paljudele eesti asukaile ei meeldinud „lagedamaa” elu. Metsa ei olnud, tuli kütta „kissäkiga”, s. o. õlgedest ja loomasõnnikust vormitud briketi või põhuga. Vett tuli kaugelt vedada, talvel olid suured lumetormid jne. Surnuid maeti ilma puusärgita — puudusid lauad nende valmistamiseks. Mõnele vanale peremehele sai see au osaks, et võeti veel Eestist kaasa toodud vankriredelid ja maeti surnu nende vahele. „Õiget” asupaika ei leidnud paljud ja otsiti kaua, kolides ühest kohast teise, lagedalt maalt mägedesse, kus leidus metsa ja vett. Nii tekkisid Põhja-Kaukaasia mägedes eesti külad: Maruha,⁴ Hus-Kardonika (Sori küla)⁵ ja Burna⁶ (Singelei).

¹ Eesti-Haginsk ehk Esto-Haginsk (*Эсто-Хагинское*), praegune Jašalta (*Яшалта*) Kalmõkkias. — *Toim.*

² Allmäe (*Подгорное*) eesti küla praeguses Stavropoli krais. — *Toim.*

³ Livoonia eesti asundus, praegu Novourupskoje (*Новоурупское*) Krasnodari krais. — *Toim.*

⁴ Maruhha (*Эсто-Маруха, Марухское*), kunagine eesti küla Karatšai-Tšerkessias. — *Toim.*

⁵ Soriküla ehk Hussõ-Kardonik (*Хуса-Кардоник*), kunagine eesti küla Karatšai-Tšerkessias. — *Toim.*

⁶ Burna (*Бурный*, varem *Бурное*, mõned allikad on kasutanud ka nime *Singelei*) eesti küla Krasnodari krais. — *Toim.*

1885. aastal valisid mitmest Põhja-Kaukaasia eesti külast „oma saart” otsijad asunikud kolm maakuulajat, kes saadeti otsima asupaika, mis oleks vastuvõetav igas suhtes. Kolm meest — Hans Ärm,⁷ Tõnis Nahkur ja Kustav Asmann — uurisid Kaukaasiat risti ja põiki läbi, käisid isegi Lenkoranis⁸ Kaspia mere ääres teisel pool Bakuud. Kõige sobivam koht leiti viimaks üle Kaukaasia mägede peaaheliku Musta mere poole minnes, looduslikult väga kaunis Punaselageda orus. Org on umbes 70 km pikk ja ühes Msõmta⁹ jõe kõrvalorgudega paiguti 20 km lai, algab lumemägede vahel asuvast Kardavatši¹⁰ järvest kuni Ah-tsu kuristikuni, kus küll Msõmta jõgi läbi murrab, aga inimestele läbikäiku Musta mere poole siis veel ei olnud. Nüüd kulgeb Adlerist kivit tee Punaselagedale ja kaljudest on tunnel läbi viidud. Kõlbulist põllumaad oli orus väga vähe, üksikute „lagedate” näol, muidu oli kõik metsaga kaetud järsud mäed ja kurud.

Kaukaasia sõja lõppemisel, aastal 1864 tehti lõplik rahu tšerkessidega just Punaselagedal, suurvürst Mihhail Nikolajevitši juuresolekul. Orus pidi elama varem kuni 40 tuhat tšerkessi; neile jätkus vähesest maast, sest nad kasvasid viljapuid ja pidasid karja. „Kbaade” auul oli tšerkessiaegne Punaselageda nimi. Seal kasvatatav puuvili oli kuulus ja seda transporditi isegi Stambuli,¹¹ sultani lauale. Punaselageda oli tšerkesside viimane vastupanu rajoon. Rahu lepingu järgi kohustusid Vene võimud kõik Musta mere äärsed järelejäanud tšerkessid Türgimaale vedama. Kui eestlased ilmusid Punaselagedale, oli see täiesti inimtühi, mahajäetud rohtaiad olid metsistunud, põllumaad kõik metsa täis kasvanud.

Venekeelse nimetuse „Krasnaja Poljana” järgi hakkasid eestlased seda kohta „Punaselagedaks” nimetama, saades valesti aru sõnast „krasnaja”, mida tegelikult tuli antud juhul mõista tähenduses „ilus”: „ilus lage”.

1886. aasta kevadel siirdusid 36 peret eestlasi Kalmikust, Allmäelt, Maruhast ja mujalt küladest ratsahobustega, jalgsi ja koduloomadega üle Kaukaasia mägede peaaheliku Punaselagedale. Läbipäas mägedest oli võimalik juunist kuni septembrini, muul ajal on teerada sügava lumekatte all. Põhjapoolsetel mäekülgedel kõrgemast inimasulast, eesti külast Burnost on umbes 100 km inimtühje mägesid kuni Punaselagedani. Reis üle mägede kestab kolm ööpäeva. Kõige tarvilikum majapidamiskraam oli hobuste turjal, isegi vankrirattad. Loomad aeti vabalt ühes. Teel pandi puhkamisleeridele eestipärased nimed: Kүүnarnukk, Arakalage, Männiorg, Hirmus org, Tangusori, Lamba-

⁷ Kirikuraamatute järgi Hans Erm. — *Toim.*

⁸ Lənkəran (linn Aserbaidžaanis Iraani põhjapiiri lähedal). — *Toim.*

⁹ Mzõmta (*Мзымта*) jõgi. — *Toim.*

¹⁰ Kardõvatši järv (*Кардывач*). — *Toim.*

¹¹ Istanbul. — *Toim.*

uputussori, Käärkammer,¹² Karuvärv jne. Sõna „sori” tähendab kõigis Kaukaasia eesti külades vähemat mägede jõge või oja.

Kõik ümberasujad jõudsid jaanipäeva paiku õnnelikult oma „töötatud maale”. Ainult üks perekond — Mihkel Ärm¹³ oma perega ja loomadega —, kes eraldi tuli, jäi kadunuks. Burna külast oli nähtud veel esimesel reisiööl mägedes nende laagrituld, aga pärast seda polnud neist enam midagi kuulda ega näha. Arvatavasti „asiaadid” — nii nimetati vanasti Põhja-Kaukaasias tšerkesse — röövisid ja tapsid nad kõik ära, sest hiljem oli nähtud Kubanimaa turgudel nende lehma ja eesti kodukäsitöösid müügil.¹⁴

Mõned aastat enne asusid Punaselagedale ka 36 peret Anatoolia kreeklasi elama. Kui tšerkessid veeti peale allaandmist laevadega Türgimaale, rääkisid nad Trapesundi¹⁵ vilajetis kohalikele kreeklastele, kui ilusad maad on nad Musta mere kaldal maha jätnud, mis nüüd on inimtühjad. Sellest kuulates otsustasid paljud kreeklased ümber asuda mahajäetud maadele. Nii siis tekkis hulk puht-kreeka külasid Adleri ümbruses ja ka Punaselagedal. Kreeklased asusid orus, 4 km allpool eesti küla.

Algul oli eestlastel ja kreeklastel ühine külavalitsus, aga kuna mõlema rahva hingelaad oli suuresti erinev, taotlesid eestlased varsti omale iseseisva külavalitsuse. Esimene külavanem oli Mihkel Asmann, väga arenenud inimene. Tema oligi see, kes saavutas ametlikult valitsuses külale kauni nime „Eesti aiake” (Estosaadok). Hiljem olid külavanemateks Tõnis Nahkur, Jaan Juudas, Nikolai Vaarmann, nõukogude aja algul Mihkel Hindov noorem. Oli ka eestlasi külakirjutajaid, nagu August Veldemann ja August Laas, kes aitasid kaasa asunduse vaimsele arengule.

Kuna tasast maad oli võrdlemisi vähe, siis jagasid eestlased jõeäärsed lagedikud nii, et kaks küla asusid jõe (Msõmta) vasakul ja üks suurem küla paremal kaldal. Esialgu oli elu väga raske, puhastati vahepeal metsa kasvanud põllumaad nii palju, kui keegi suutis ja jõudis, tehti väikesed osmikud üles,

¹² Käesolevas tekstis edaspidi mainib Ingermaa uuesti Käärkambrist ja nimetab, et see asus Mustjõe ehk Urušteni „otsas”. Urušteni jõgi (*Уруштен*, ka *Чёрная река*) saab alguse Punase-Lagedalt u. 12 km kirdes Pseašho mäekuru (*перевал Псеашхо*; 43°43'50" N / 40°23'18" E) piirkonnast ning suubub Malaja Laba (*Малая Лаба*) jõkke Burnast linnulennul 9-10 km lõunas Tšernoretšje (*Черноречье*) kordoni lähedal (suudmekoha täpsed koordinaadid on 43°55'58,95" N / 40°41'00,68" E). Seega on Urušteni jõe mõlemad „otsad” Burna ja Punase-Lageda vahel ning see võimaldab ka teha oletusi vähemalt ühe teekonnapunkti täpsemaks määramiseks. Kui eeldada, et Ingermaa mainib punkte teekonna järjekorras, võiks arvata, et Käärkammer oli Pseašho mäekuru piirkonnas. — *Toim.*

¹³ Kirikuraamatute järgi Mihkel Erm. — *Toim.*

¹⁴ Sama juhtumit, sealhulgas ka teekonda üle mägede kirjeldab täpsemalt J. P. (Juhan Peterson) *Ristirahva Pühapäevalehes* (nr. 44) 2. novembril 1886, lk. 348. — *Toim.*

¹⁵ Praegu Trabzon. — *Toim.*

külvati maisi, Türgi uba ja kõrvitsaid — kõik kolm vilja korraga ühe põllu peale. Mais tuleb kevadel kaks korda kõplaga käsitsi läbi mullata. Juulikuus valmib Türgi uba, mais valmib oktoobris. Kui mais on ära koristatud, siis hakavad alles kõrvitsad suure hooga kasvama kuni novembri lõpuni. Kasvatati veel kartuleid ja kapsaid. All mere ääres ei taha kapsad ja kartulid liigse palavuse tõttu kasvada. Hilisematel aegadel, kui kivitee orgu sisse tehti, vedasid Punaselageda asunikud oma kartulid ja kapsad mere äärde, vahetades nad maisi vastu vahekorras puud puuda eest.

Õnneks juhtus esimene uue koha talv olema väga kerge, ilma lumeta. Siiski oli enamal jaol asunikel esialgu suur puudus. „Pomm” (Kaukaasia eesti asunike keeles nimetati kõrvitsat pommiks) oli supi ramm, kuna liha ja rasva polnud, sest loomajärg oli veel väga väike. Metsloomi — karusid, metssigu, põtru, hirvi, kaljukitsi — oli küll veel palju, aga küla peale oli ainult üks primitiivne püss, Nahkru Jaanil. Edaspidi, kui juba rohkem püsse saadi, kütiti rohkem metsas ja saadi külluses metsloomaliha, kes jahimees oli — ja jahimehed olid enamasti kõik asunikud.

Esimestel aastatel käisid mehed suvel suures kambas vähemalt üks kord aastas, ületades kõrgelt Ah-tsu kuristiku, Musta mere ääres Adleris, kus kauplused olid, et osta kõige tarvilikumad kaupa: soola, rauda ja petrooleumi. Et kauba ostmiseks raha saada, tuli mere ääres, kus tööd leidis, raha teenida, kuni tarvilik summa käes oli.

Edaspidi ehitati paremad majad, puhastati järjest metsa alt maad juurde, istutati õuna- ja ploomipuid. Umbes kümme aastat (olen kuulnud ka, et 12 aastat — täpselt ma ei tea ega mäleta, sest ma tulin Kaukaasiasse 1902. aastal) elasid asunikud täiesti omaette, kusagil kirjas neid ei olnud. Siis avastati korraga, et kusagil Punaselageda mägedes elavad asunikud. Kohe pandi nad kui täieõiguslikud kodanikud kirja, pandi maksud peale, võeti nekruteid ja pandi kool käima.

Esimese kooliõpetaja leidsid asunikud juhusliku jahimehe Oskar Juust'i näol, kes mere äärest tulles oli jahiretkel mägedesse eksinud. Ta oli kirjamees, Aleksandrikoolis käinud, õpetas lapsi lugema ja kirjutama ja käis tihti mägedes jahti pidamas. Muuseas oli ta esimene, kes avastas Punaselageda ümbruses asuvad piisonid ja laskis ühe härja maha. Paar aastat kooliõpetajana tegeutsenud, kadus ta äkki ära. Ühtlasi leiti, et ta ka kaks külanaist oli kaasa viinud, ema ja täiskasvanud tütre. Aeti küll ratsahobustega taga, aga ei leitud. Paar aastat hiljem tuli ema tagasi, aga tütar jäi kadunuks. Kuulda oli, et kooliõpetaja oli tütre Juuli tšerkessidele maha müünud. Ühtlasi tuli ilmsiks, et ta nimi polnud mitte Oskar Juust, vaid Tõnis Tomson. Ta oli Viljandimaal abiellunud Juustu talu tütreaga, keda Tomson oli kavatsenud ka Kaukaasias maha sahkerdada, aga naine pääses Novorossiiski eesti kirikuõpetaja abiga kodumaale tagasi.

Külamaad jagati korralikult ära, igale perele tuli umbes 27,5 dessatiinu maad, kusjuures umbes 2/3 maad oli täiesti kõlbmatu, kaljude ja metsapadriku all. Viljapuuaiad ja majakrundi alla tuli 4–6 dessatiini igale perele, peale selle pu-

hastas iga pere jõudumööda lapikaupa siin ja seal — kus leidus — metsas vähegi harimiseks kõlbulikkude maad, kus väga järsk ei olnud ja ühte külge pidi künda sai. Nii tekkisid küla ümbrusse mitmete kilomeetrite raadiuses kõik-sugu „lagedad”: õuna-, pirni-, kirsi-, rukki-, tubaka-, karuputke-, sõnajala-, väike- ja kõiksugu teised lagedad.

Mais külvati maha ja kasvas ühe põllu peal ilma rammutamata kolm aastat järgemööda, siis tuli lasta maad puhata või anti väetist, niipalju kui seda oli saadaval. Kui mais hakkas valmima, tulid karud ja metssead öösiti vilja rüüstama: oli tarvis öösiti põllul valvata ja metsloomad eemale kihutada. Et põllulapid metsas laiali olid, mitu kilomeetrit üksteisest eemal, siis olid kõik perekonnaliikmed öösel valves, igaüks ise põllulapi peal. Tehti suured tulelõk- ked üles, lauldi, käidi ühe lõkke juurest teise juurde külas. Noortel inimestel oli isegi lõbus. Metssigade vastu aitas, kui tehti hästi tugevad aiad. Karusid ükski aed ei pidanud. Tehti harilikult rõhtaiad. Kreeklased ja türklased tegid ka eestlaste eeskujul samasugused aiad, nimetades neid „Eesti aedadeks”.

Hobuseid oli igal perel 2 kuni 5. Sõideti kahehobusevankriga. Lehmi oli igas peres 6 kuni 8. Kuna heinamaad oli väga vähe, siis jätkus talvel heinu ainult hobustele, vasikatele ja lammastele. Lehmi söödeti talvel maisivartega. Kui söödast tuli puudu, aeti loomad läbi lume metsa alla, raiuti lehtpuu maha — harilikult metspirnipuu —, ja loomad sõid isuga puu peeneid oksa, kuni sõrmejämedusi. Ka paju- ja haavaoksi sõid loomad meeleldi, kuna lepaoksad aga tekitasid neil punatõbe. Suveks ajasid paljud oma loomad alpiaasadele nn. perevallikoplitesse, kus kasvas väga rammus ja lopsakas rohi. Loomad kosusid seal väga ruttu, sai palju võid ja juustu. Mõned naised ühes lastega elasid suvel mägedes loomade juures laagrites. Mõnedes kohtades järskudel mäenõgudel, kus kevadel lumelaviinid nõopõhja kõigest risust ja okaspõõsastest puhtaks pühkisid, kasvas ilus rohi. Sealt sai sirbiga kas ühe või kahe kaare laiuselt rohtu lõigata. Kui hein valmis kuiv oli, keerutati ta kahe inimese poolt jämedaks köieks, keerati suurtesse puntratesse kõvasti kokku, anti jalaga tugev hoop ja heinapuntrad lendasid, vahetevahel nõo põhja puudutades, kõrgete hüpetega kuni poole kilomeetri kõrguselt alla orgu. Lehmad andsid vähe piima, aga selle eest oli piim rammus. Kultuurtõugu lehma ei olnud võimalik pidada: need ei olnud harjunud mägedes käima, kukkusid alla. Kitsi eestlased ei pidanud. Lambaid peeti igas peres vähemal arvul.

Sigu peeti väga palju. Minul oli 1924. aastal sigu ühes põrsastega 48 tükki üle talve. Sead aeti vara kevadel, veebruarikuus kodust kaugele metsa, kus leidus palju kastaneid, tammesid ja metspirnipuid. Kuna väga laialdased inimtühjad orud olid ümberringi, otsis iga pere oma metsas seakarjamaa kusagil kõrvalises orus, kuni paarkümmend kilomeetrit külast eemal. Otsiti mõni poolõõnes kaljusein või mahalangenud hiiglapuude rambad, et oleks halva ilmaga loomadele varju. Esimesel ööl tehti suur tulelõke maha, sead kogusid endid lõkke ümber ja harjusid sääal kohal iga ööl magamas käima. Külma ilma või vihma puhul moodustasid sead laagris endist püramiidi. Kui välimistel loomadel hakkas külm, vahetasid nad vingudes sisemistega asendid, nii kui mesilased kobaras. Juba veebruaris sulas lõunapoolseil mäekülgedel lume alt

välja igasuguseid pähkleid, nagu kastaneid, valotski¹⁶ (Kreeka pähkleid), tšinaari-¹⁷ ja tammetõrusid, tärkas värske rohi ja sead kosusid ruttu. Siis tulid veel suvel metskirsid, metsploomid (alõtša), metsõunad ja peaasjalikult metspirnid. Sead kosusid ja paljunesid. Suvel sai paar korda sigadele soola viidud — ilma soolata ei ela ükski loom. Muidugi suurem hulk sigu kartis inimesi, aga karja hulgas olid ka mõned „isiklikud tuttavad”, keda lapsed olid põrsasena meelitanud: iga laps kasvatas oma õnnepõrsa, need tulid julgesti soola sööma ja kutsusid teised ka. Väikesel hulgal metsas niimoodi sigu pidada ei võinud, sest hundid ja karud oleksid nad hävitanud. Aga suuremaid seakarju, kus olid mõned vanad 3-4-aastased sead, kiskjad palju ei julgenud puudutada. Kui tuli üks või kaks hunti, seadsid sead endid falangasse, suured ette, põrsad keskele, ja kui siis mõni vana siga kamandas: „Huch!”, jooksid kõik sead korraga hundi peale, kes pistis jooksma, saba jalgade vahel. Umbes jõulu paiku, kui metsas väga sügav lumi maha tuleb ja raske on lume alt toitu leida, tuleb vanadel sigadel meele, et kusagil üks koht on, kus talvel varju ja toitu saab. Siis tuleb terve kari sigu hanereas läbi sügava lume, vahel lume allgi ronides kodu poole. Neid nähes karjuvad lapsed rõõmuga: „Meie sead tulevad, meie sead tulevad!” Sead ei ole metsa varal siiski mitte päris rammusad; sigu, keda tappa kavatsetakse, pannakse nädalaks paariks veel sulgu, söötes neid maisiga. Talvel söödetakse ainult imetajaid emiseid ja põrsaid maisi, tammetõrude ja kastanipähklitega, aga peaasjalikult „pommidega”, s. o. kõrvitsatega. Kõrvitsaid kogub maisipõldudel talveks sadasid. Vanadele suurtele sigadele antakse enamasti vemmalt, et mine otsi ise toitu lume alt. Kui on väga halb ilm, siis visatakse mitme sea peale paar kõrvitsat vastu maad tükkideks. Nõnda siis jaanuar ja pool veebruari elatakse kodus. Veebruari teisel poolel lähevad lõunapoolsed mäeküljed paljaks ja sead lähevad jälle suvitama. Seal metsas nad segunevad tihti metssigadega ja sügisel tekivad karja vöödilised metsseapõrsad. Vahel juhtub, et talvel koju tulles segunevad karja hulka ka mõned metsskuldid, kes muidugi õuest kohe püüavad minema joosta. Loomulik, et igal suvel tuli mõnigi sigudik huntidele ohverdada.

Hobuseid aeti suvel ka üles perevallikoplitesse sööma peale. Hobusevargusi ei tulnud viimasel ajal üldse ette, küll aga asunduse algaastail. Hobusevargad pärismaalased viisid hobused üle mägede väga kaugele, aga eestlased ajasid neid jälgesid mööda päevade viisi taga, kuni vargad tabati ja ilma armuta maha lasti. Ja vargaid oli pärismaalaste hulgas väga palju. Harilikult varastati hobuseid väga kaugelt Põhja-Kaukaasia tšerkessi tabunitest¹⁸ ja viidi Gruusiasse, kusjuures hobused lasti kõitega järskudest kaljudest alla.

Mägede rohumaadel oli suvel väga palju pärismaalaste lehma-, kitse- ja lambakarju, talveks aeti kõik karjad mere äärde, kus lund üldse ei olnud. Nende pärismaalastest karjastega oli pärastpoole kirjutamata leping. Karjased kindlustasid, et eesti hobuseid edaspidi ei varastatud. Aga kui seda juhtub, siis garanteeritakse karjaste poolt, et varastatud hobune tuuakse tagasi, sest

¹⁶ Venekeelsest nimetusest *волошский орех* ('kreeka pähkel'). — *Toim.*

¹⁷ Idaplaatan (vene keeles *чинара*). — *Toim.*

¹⁸ Tabuun — karjatamisperioodiks moodustatud hobuse- vm. kari. — *Toim.*

ilma karjaste teadmata ei saa ühtki hobust mägedest läbi viia. Ja nii juhtuski, et külast varastatud eesti hobune viidi varaste poolt mägedesse ja toodi pärast mereteed kaudu laevaga koju. Nii reisisid hobused mõnikord mitusada kilomeetrit. Pärismaalased olid küll vargad, aga pidasid ka antud sõna.

Türklased, kreeklased ja grusiinlased pidasid veel veo- ja piimaloomadena pühvleid. Eestlased neid ei pidanud, ainult mina pidasin neid veoloomadena. Olid väga õrnad külma vastu, aga leppisid väga viletsa toiduga, maisivartega, mida lehmad jalge alla olid tallanud. Peale selle peeti veel mitmesuguseid kodulinde vähemal arvul.

Mesilasi peeti igas peres. Mõnel asunikul oli üle saja mesipuu. Saaki oli mesilastel metsas palju, iseäranis kastanite õitsemise ajal — olid ju ümbruses väga laialdased metsad kastanitega. Aga see mesi oli vedel ja mõrkja maitsega. Meest keedeti mõdu, mis oli väga maitsev, pähe palju ei hakanud, aga jalad võttis nõrgaks.

Sügise poole hakkas igas peres suur töö: metspirnide korjamine ja kuivatamine eraldi selleks ehitatud kuivatusahjudes sõelte peal (nn. sušni). Varemadel aegadel kuivatati pirne suitsuga, pärastpoole kombineeriti ahjud ilma suitsuta, kus pirnid kuivatatult palju väärtuslikumad olid. Pirnide kuivatamine kestis kaua aega, sest pirne oli väga palju. Kuivatatud pirnid olid üks suurem sissetulekuallikas. Neid osteti kodus üles ja veeti ka Adleri turule, kust neid laevadel põhja poole veeti. Muuseas valmistati pirnidest — toorettest ja kuivatutest — omaks tarviduseks „kihkat”, s.o. puskarit, mis oli kuni 60° kange. Seda operatsiooni tehti salaja. Iseäranis hea „kihka” sai aetud kirsimarjadest ja mustadest ploomidest, maitsev, aromaatne ja kange. Balkanimaadel tuntakse seda viina „slivovitši” nime all. Siis veel kuivatati musti ploome, mis oli kallis kaup, kuid Punaselagedal oli veel ploomiistandusi vähe ja ploomidel ei olnud kliimatilistel põhjustel seda väärtust mis Salme ja Sulevi küla ploomidel. Veel oli sissetulekut kastani- ja Kreeka (volotski) pähklike korjamisest. Need veeti Adlerisse ja säält mereteed kaudu põhja poole. Hommikumaa linnades tarvitatakse palju kastanipähkleid: neid küpsetatakse tänaval ja müüakse ning süüakse ka otse tänaval.

Üks suur pahe oli, et enamasti igal aastal, mõnikord rohkem kui üks kord aastas tuli üle jõgede silda ehitada. Harilikult kolm silda. Sageli ehitati päris suured, soliidsed sillad kahehobuse vankrite tarvis, aga esimese suure sulaga lumemägedes ehk ränga vihmasajuga viis suurvesi sillad ära ja tuli kohe jälle uued ehitada (muuseas sünnib see veel tänapäevani). Oli juhuseid, kus suurvesi viis ka suured talumajad kaasa: majad ujusid kui laevad, ka kuked laulsid katusel, kui sarad alla ujusid.

Enne esimest maailmasõda hakkas Punaselagedale palju suvitajaid tulema. Kreeka külas ehitati palju nägusaid suvemaju. Suvitajad tõid rohkesti raha külasse, ostes kõiki toiduaineid. Meelitas neid kokku väga kaunis loodus lumemägede taustal, hea kliima ja hulk tervisevee allikaid. Neid allikaid oli küla naabruses mitu, kõige suurem ja tähtsam oli Ingelmanni lagedal. Seal kees allik nii kõvasti, et kui väikesed linnud sealt üle lendasid, langesid nad surnult allikasse, tihti tuli allikat nendest puhastada. Inimestel ei olnud või-

malik otse allikast juua: tugev gaas lõi hinge kinni, tuli pika putkega kaugelt juua. Selle suure allika on hiljem suurvesi ära uhtunud, aga vähemal kujul funktsioneerib ta veel praegugi.

Suurt osa mängis Punaselageda asunike elus jahipidamine. Metsloomi oli alguses külluses. Ei tarvitsenudki kaugemale minna, kohe võis jahti pidada karude ja metssigade peale. Kui kesksuvehommikul enne valget kodust välja minna, siis jõuab lõunaks perevalli, lumemägedele. Assara,¹⁹ Pseašho²⁰ ja Aibga²¹ mägede koplites käidi kaljukitse, ka tuura (suur mägioinas — *Capra ibex*) jahil. Enamasti kõik asunduse mehed olid kaljukitse-jahimehed, tuura- ja põdrakütte oli vähem: neid loomi oli ka vähem, tuli kaugemale ja kõrgemale minna ja üldse oli jaht nende peale raskem.

Piisoneid oli vähe, nad asusid väga kaugel ja raskesti juurdepääsetavates paikades. Piisonikütid olid Tõnis Tomson, Kaarel Lintrop, Emil Poola, Mihkel Hindov, Johannes Türkel ja nende ridade kirjutaja. Lasksin 1906. aasta oktoobrikuus kaks piisonit Piisoni jõe peal, see on Psekišee²² harujõgi, milline jõgi suubub Laba kaudu Kubani. Kuna see koht on üks kõrvalisematest paikadest üldse, siis on ka praegu sääl piisoneid leida.

Karujahimehi oli võrdlemisi vähe. Üle saja karu oli tapnud Kaarel Lintrop. Ka mõnel teisel kütil oli neid mitukümmend hinge peal. Emil Poola oli tapnud 99 karu, oli juba väga vana mees, aga lubas seni elada, kuni on 100 karu tapnud. Roniski metsa, laskis sajanda karu, toodi metsast koju ja suri rahulikult. Nende ridade kirjutajal on 17 karu lastud. Esimestel aastatel oli väga palju mets-sigu, pärastpoole tulid lumerikkad talved, kus palju metssigu hävines ja viimasel ajal on neid üsna harva leida. Jahimehed märgivad püssilael eri kriipsuga iga loomaliigi järgi lastud looma ära. Jahimeeste püssipäradel läksid viimasel ajal karumärgid metsseamärkidest mööda.

Tuurajaht nõuab kütilt julgust, osavust, kannatlikkust lumemägede kõrgemal tippudel ronides.

Põdrajahti peetakse sügisel, septembri täiskuu ajal nn. põdra karjumise ajal, kus põdrapullid kutsuvad suure müürganisega emaloomi ligi, ühtlasi teisi pulle võistlusele. See jaht on üks kõige huvitavamatest ja nõuab kütilt palju osavust ja vilumust. Jahimehel tuleb põdrale laskekaugusse hiilida nii, et loom ei kuule, ei näe ega lõhna ei tunne.

¹⁹ Assara (*Accapa*) on samasse ahelikku kuuluv mäemassiiv ja tipp Punase-Lagedalt linnulennul u. 10 km kirdes. — *Toim.*

²⁰ Pseašho mäeahelik (*хребет Псеаухо*) Punase-Lagedalt linnulennul u. 15 km kirdes ja/või Pseašho mäekuru (*перевал Псеаухо*) Punase-Lagedalt linnulennul u. 12 km kirdes. — *Toim.*

²¹ Aibga mäeahelik (*хребет Аибга*) Punase-Lagedalt linnulennul 5–10 km lõunas ja kagus. — *Toim.*

²² Kahjuks ei õnnestunud mul leida, milliseid kahte jõge on silmas peetud. — *Toim.*

Hunte on võrdlemisi vähem kui karusid, rebaseid ja šakaleid on väga vähe.

Suurematest kiskjatest tuleb ette pantreid ja ilveseid. Neid loomi ma isiklikult lasknud ei ole, kuigi ma aastate viisi põlislaanes ja lumemägedes pidevalt jahiti pidasin.

Põlislaanes jahilinde ei ole, seal elavad lindudest ainult rähnid ja tihased. Kõrgemal, kus lõpeb kõrgmets ja algab kasevõserik ja kadakad, leidub vähesel arvul mägede tetri. Nad on väiksemad kui harilikud ja tummad. Kõrgemal, lumepiiril pesitsevad mägede kalkunid vähesel arvul. Hommikul koidu ajal lasevad kalkunid mägede tippudel oma kõva häält kuulda. Madalamal, küla lähedal asuvad metstuvid — meokad,²³ kühklased²⁴ ja turteltuvid — ning rästad. Varesid ei ole. Varblased on asunud veskite ja mõne muu maja juurde.

Kui kivitee ja tunnel külla sisse ehitati, ilmus ka mõni jänes kogemata alt mere äärest siia üles. Üks eritõug hästi suuri jäneseid elab väga kõrgel mägedes, kus kasvab lehtpuuvõserik, aga neid jäneseid on väga vähe, nähtud on neid Mustjõe (Urušten) otsas nn. Käärkambris ja seal ümbruses.

Tähtsam jahiobjekt Punaselagedal oli nugis. Nugis elab seal igal pool, toidab ennast väikestest lindudest, hiirtest ja mitmesugustest marjadest. Elutseb õõnsates puudes. On kahte tõugu nugiseid: kollase kurgualusega — nende nahk on kallim — ja valge kurgualusega, nn. kivinugised. Nugisenahad on alati väga kõrges hinnas olnud ja seepärast läksid jahimehed tihti terveks talveks ikka kahekaupa kuni 80 km kaugusele inimtühjadesse mäekurudesse neid püüdma. Kütid valisid endale suvel mõne mäekuru välja, tegid suvel eeltöid nugise püüdmiseks: langetasid väljavalitud jõel ja selle harudel paarikümne kilomeetri ulatuses mõnikümne puud maha risti üle jõe sildadeks nugistele, sest see loom ei armasta vette minna. Nugised harjusid ära mööda puid üle jõe käima. Oktoobrikuul mindi juba püügile, viidi turjal kaasa maisi, jahu, soola, tubakat ja püssivarustust. Tehti osmikud talveks, öösel tulelõkke juures punuti vitstest ja niintest „veelöksud”. See on vanade tserkesside leuitis: päeval asetati lõksud jõe kohale langetatud puudele, lõksu niinest võrgu sisse kinnitati hobusesabajõhvidest silmused. Lõks seoti keset jõge kahe puutüve peale, raske kivi külge seotud, seisma. Kui nugis silmusest läbi ronis, jäi ta kaelapidi silmusesse ja rebis lõksu puu pealt jökke, kus ta uppus, sest lõksu külge seotud kivi vedas ta põhja. Tehti ka mööda mäeseljandikku „kuivad lõksud”, mis nugised surnuks löid. Need tehti hästi kõrgete tugede peale, sest lund tuli mägedes talvel kuni 3 meetrit. Söödaks pandi kuivadesse lõksudesse harilikult kärjemett. Mõnikord sattus karu meelõhna peale kuiva lõksu ridadele ja purustas ühe tuuriga mitukümne lõksu.

Küttidel tuli olla kahekesi omas kurus oktoobrist kuni märtsikuuni, sest talvel on peaaegu võimatu üle lumeväljade koju minna. Halva ilmaga on mägedes lumetormid ja udu, ei näe paari sammu kauguselegi, võib kukkuda kuristikku. Ilusa ilmaga sätendavad lumemägedes kilomeetrite viisi jääkristallid, sil-

²³ Sõna „meokas” on olnud kasutusel Viljandi- ja Pärnumaa murretes. — *Toim.*

²⁴ Metstuvi (Kuusalu, Haljala ja Sangaste murdes). — *Toim.*

madel pole kusagil puhata ja inimene jääb lumepimedaks. Märtsikuus, kui lumi on mägedes vajunud ja kannab kohati inimest, tulevad jahimehed koju. Igal kütil on kaasas suured lumevõrud, mis seotakse jalgade alla, et pehmest lumest läbi sumada, ja „mäerauad”, mis seotakse jalgade alla, kui on järsk mägi ehk külmetanud lumi või jää jääliustikul, et jalg ei libiseks. Kevadel koju tulles on tee peal oht varitsemas lumelaviinide näol. Kaks noormeest, Andres Lohk ja Jaan Rosenberg läksid 1906. aastal Kiše jõe peale — umbes 70 km külast — nugiseid püüdma ja ei tulnud enam tagasi . . . Kolm aastat hiljem oli väga palav suvi, lumi sulas mägedel rohkem kui tavaliselt, siis leidsid jahimehed ühel jääliustikul nende laibad. Noormehed olid lumelaviini alla jäänud. Kui külast läksid mehed neid matma, ei leidnud nad enam surnukehi: uus sügav lumi oli katnud nad uuesti kinni.

Jahti pidasid mägedes peaaegu ainult eestlased, kes lapsest saadik olid harjunud metsas ja mägedes hulkuma. Kreeklased ei julgenud palju metsa minna, vahest kui just tarvis oli, siis ikka suure hulgaga.

Et anda võimalikult täielikumad andmed algasunike üle, panen üles nende nimed ja päritolu kirikuraamatute ja muude andmete põhjal. Kuna kirjalikke andmeid ei ole arvatavasti enam säilinud, niisama ei ole palju leida ka suusõnalisi andmeid, kuna asunike vanem põlv on juba kadunud, püüan võimalikult detailselt edasi anda teateid algasunike kohta, niipalju kui mäletan. Võib-olla mõni nende asunike järeltulija on tulevikus huvitatud oma päritolust.

Punaselageda asunike enamus oli pärit Põhja-Viljandimaalt Pilistvere, Põltsamaa ja Suure Jaani kihelkonnast, üks väiksem osa Hiiumaalt.

Pilistvere kihelkond

1. **Jüri Nahkur** (Kõo vald); naine Ann; pojad Jaan ja Jüri; tütar Juuli.
2. **Tõnis Nahkur** (Kõo vald); naine Liina (sündinud Tomberg); pojad Juhan ja Jakob.²⁵
3. **Hans Ärm**²⁶ (Kabala vald); naine Anu (sündinud Bergmann); poeg Hans; tütred Ann, Anni, Alviine.
4. **Jaan Türkel** (Imavere vald); naine Tiiu (sündinud Alt; Käina kihelk. Vaemla vald); pojad Johannes, Mihkel; tütred Juuli, Roosi.
5. **Mihkel Türkel** (Imavere vald); naine Miina (Kapu vald); poeg Mihkel,²⁷ tütred Rosalie, Marie, Johanna, Minni, Liisa, Elli.

²⁵ Originaaltekstile on arvatavasti Ellen Tint käsitsi lisanud: „tütred Liisa, Leena ja Marie”. — *Toim.*

²⁶ Kirikuraamatute järgi Hans Erm. — *Toim.*

²⁷ Originaaltekstis on keegi teine käsitsi Mihkli maha tõmmanud ja lisanud lõppu: „Aukust”. — *Toim.*

6. **Jüri Türkel** (Imavere vald); naine Miina; pojad Eduard, Aleksander; tütred Marie, Alide, Mathilde.²⁸
7. **Mart Rattasepp**; õde Maria; (Ratta talu).²⁹
8. **Jaan Arjus** (Kihnu talu); naine Anu (sünd. Mustkivi); tütar Sanny.
9. **Rein Juudas**; naine Ida; poeg Jaan; tütar Anna.
10. **Adu Roosa**; naine Anna (sünd. Laisarv); poeg Johannes; tütar Elviine.
11. **Jaan Roosa**; naine Ann (sünd. Mullikas); tütred Mari ja Anna.
12. **Tõnis Roosa**; naine Ann; poeg Johannes; tütred Mari ja Anu.
13. **Mart Vilt**; naine Tiiu; tütar Anna (Roots).
14. **Jaan Sild**; naine Ann; poeg Grigori; tütar Feodora.
15. **Jaan Mustkivi**; naine Kai; poeg Johannes; tütred Maria, Anastasia, Leena, Veera ja Alide.

Põltsamaa kihelkond

1. **Johan Vaarmann** (Pajusi vald); naine Ann; pojad Johannes, Jaan, Nikolai; tütar Johanna.
2. **Jaan Laisaar**; naine Marie.
3. **Hans Reismann** (Veskisaare talu); naine Mall; pojad Johannes, Jaan, Aleksander, Mihkel, Nikolai; tütred Juuli, Loviisa ja Mathilde.
4. **Kristjan Reismann**; naine Ann (sünd. Bergmann); pojad Jaan, ja Gustav.³⁰
5. **Andres Reismann**; naine Tiina; poeg Aleksander;³¹ tütred Alide, Loviisa, Juuli.³²
6. **Hans Tomberg** (Rutikvere vald, Raja talu); naine Anna (sünd. Silberbach); poeg Aleksander; tütred Marie, Linda, Anette.
7. **Ado Tomberg** (elas perega eraldi umbes 14 km ülevalpool küla (Tombergi hutor)).³³

²⁸ Originaaltekstis pliiatsiga käsitsi juurde kirjutatud: „tulivad hiljem Maruhast”. — *Toim.*

²⁹ Originaaltekstile on arvatavasti Ellen Tint käsitsi lisanud: „isa – Ado”. — *Toim.*

³⁰ Originaaltekstile on keegi teine käsitsi lisanud: „Мария”. — *Toim.*

³¹ Originaaltekstile on keegi teine käsitsi lisanud: „Albert, Kustav, Juhanes”. — *Toim.*

³² Originaaltekstile on keegi teine käsitsi lisanud: „Елли (Пылд)”. — *Toim.*

³³ Originaaltekstile on arvatavasti Ellen Tint käsitsi lisanud: „pojad: Aleksander, Julius, Tõnis; tütred: Rosalie, Marie”. — *Toim.*

Suure-Jaani kihelkond

1. **Hans Sark**; naine Liisa (sünd. Tobias); poeg Aleksander;³⁴ tütred Senny, Adele.³⁵
2. **Jüri Sark**; naine Tiina; poeg Johannes.
3. **Hendrik Sark** (küla sepp); naine Ann (lesena Tomson); tütar Tanja.
4. **Jaan Tomson**; õde Leena.

Käina kihelkond

1. **Johannes Tobias**; naine Anu (Sark); poeg Nikolai; tütred Johanna, Alice, Olga.
2. **Gustav Tobias**; naine Anna (sünd. Juudas); pojad Oskar ja Gustav; tütred Hilde ja Õie.
3. **Hindrek Tobias**; naine Anu;³⁶ poeg Henry; tütred Henriette, Olga ja Johanna.
4. **Aleksander Tobias**; naine Mari (sünd. Roosa); pojad Heinrich ja Aleksander.

Nelja venna Tobiaste isa oli Ado.

5. **Ville Tarning**.
6. **Kuusik (?)**³⁷ naine Eva.

Mujalt

1. **Johan Ouman**; poeg Kaarli; — Laiuselt.
2. **Jaak Nugis**; naine Leena (sünd. Võsajalg³⁸); — Hallistest.

³⁴ Originaaltekstile on arvatavasti keegi teine käsitsi lisanud: „Arnold”. — *Toim.*

³⁵ Originaaltekstile on arvatavasti keegi teine käsitsi lisanud: „Penita, Ella”. — *Toim.*

³⁶ Teksti ümberkirjutatud versioonis on hoopis selle Anu järel sulgudes „(Sark)”. — *Toim.*

³⁷ Mitmes tollases Põhja-Kaukaasia nimekirjas on Mihkel Kuusik (sündinud u. 1840) naise Evaga. Nad on olnud 1873. aastal Soriküla asutajate hulgas ja u. 1886. aasta seisuga Eesti-Haginski asunike nimekirjas. Võimalik, et nad olid nende seas, kes tulid Eesti-Haginskist Punase-Lagedale. Päritolukohaks on Eesti-Haginski nimekirjas märgitud Audru khk Võlla mõis. — *Toim.*

3. **Mihkel Hindov** (Võrumaalt); naine Loviisa (sünd. Tomberg); pojad Aleksander, Mihkel, Johannes, Gustav ja Anton; tütreid Anna, Marie, Alide, Juuli, Elli.
4. **Kustav Asmann** (Kullamaalt); naine Madli (sünd. Türkel); pojad Kustas, Aleksander, Mihkel, Tõnu³⁹ ja Johannes; tütar Anu.
5. **Mihkel Asmann** (Kullamaalt); naine Liisa (sünd. Oumann).
6. **Tarjus** (?) — teadmata kust.⁴⁰

Hiljem tulid asundusse juurde

Vennad Lintropid: **Kaarel Lintrop**, **Kustav Lintrop** ja **Jakob Lintrop** — Kundast.

Hans Roots — Rakverest.

Jüri Baumverk — Järvamaalt.

Vennad **Peet Laan** ja **Jakob Laan** — Saarest. Need vennad Laaned asusid pärastpoole Šamiili orgu (Pšhu).

August Ingermaa — Viljandist.

Vennad **Emil Poola** ja **Paul Poola** — Kanepist.

Vennad **Taavet Morgen** ja **Mart Morgen** — Kärknast.

Mihkel Kõo ja **Jüri Kukk** — Kolga-Jaanist.

Jaan⁴¹ **Annik** — Tallinnast.

Jüri Tohver — Torist.

Johannes Tüür — Pühalepast.

Joel Kevvai ja **August Pettai** — Võrumaalt. Kevvai oli pärit Vana-Laitsnast.

Hiljem asusid Nahipi külast ümber Punaselagedale: **Johan Obermann** ja **Johan Ummel**. Obermannid on pärit Järvamaalt Müüsleri vallast, Ummel Virumaalt.

Hiljem tuli veel palju teisi eestlasi juurde, nii et 1925. aastal oli eestlasi Punaselagedal umbes 300 hinge. Üksikuid talusid tekkis küla ümbruses igal pool mäekülgedel, kus oli võimalik põldu harida.

³⁸ Kirikuraamatute järgi „Võsujalg” (Wõsujalg), Jõhvi kihelkonnast. — *Toim.*

³⁹ Originaaltekstis „Tõnu” käsitsi parandatud: „Tõnis”. — *Toim.*

⁴⁰ Tarjused olid pärit Järva-Jaanist Kuie mõisavallast. — *Toim.*

⁴¹ Originaaltekstis „Jaan” käsitsi parandatud: „Jaak”. — *Toim.*

Nagu ikka ja igal pool on olnud, tekkis teatud vahe vanaelanike ja hiljem juurde tulnud asunike vahel, nn. selgete ja passimeeste vahel. „Selged” olid need, kes küla asutamisest peale kohal elasid ja ametlikult küla hingekirjas seisid. Pärastpoole juurde asunud isikuid — olgugi et neil ka oma majapidamine oli —, kuna nemad aga veel mõnes muus kohas hingekirjas seisid, nimetati „passimeesteks” ja vaadati nende peale ülevalt alla.

Paralleelselt Punaselageda külaga tekkis üle Aibga mäeaheliku teine eesti küla — Nahipi (Aibga). Kokku oli Nahipi külas kümme eesti peret.

1. **Paul Avasaar** (Põltsamaalt); naine Miina (sünd. Kiisler).
2. **Johann Obermann** (Järvamaalt Müüsleri vallast); naine Anu (sünd. Roosa).
3. **Juhan Ummel** (Virumaalt); naine Maria (sünd. Kiisler).
4. **Elias Kiisler** (Peipsi äärest Meeksist); naine Ingel (sünd. Alt; pärit Käinast); poeg Villem; tütrede Marie, Miina, Liina.
5. **Joosep Tarum** (mõlder).
6. **Jaan Leng**.
7. **Villem Mustkivi** (Pilistverest).
8. **Jaan Tiidemann**.
9. **Anton Tiidemann**.
10. **Tomberg** (metsavaht).

Punaselagedalt oli Nahipi üle mäe 18 km. Läbikäimine oli elav.

19. sajandi lõpul kehtestati keisrivalitsuse poolt seadus, et Musta mere kubermangu tohivad asuda ainult täisvene rahvusest asunikud. See seadus takistas tublisti eestlaste asumist sinna. Kui sellist seadust ei oleks antud, oleks Musta mere äärne Kaukaasia tihedalt eesti külasid täis olnud.

Asunikud puhastasid aastate jooksul põlislaantest põllumaad üles, istutasid viljapuid, elasid vähenõudlikku elu, olid rõõmsad ja õnnelikud. Vargusi ei tulnud ette, ustel ei olnud lukke ees. Õhtuti — pühapäeviti, neljapäeviti ja laupäeval — kogunesid nooremad kuhugi ruumikasse tuppa, tantsiti, tehti ringi ja muid mängu. Paljudel poistel olid kandle kaasas, ka viiuleid ja harmoonikuid oli. Ringmängulauludeks olid tuntud laulud: „Üks jahimees läks metsa”, „Siidilipp ja hõbepurjed” ja palju õige vanaaegseid laule, mida ma 60 aastat tagasi Eestis ei olnud kuulnudki.

Üks kord aastas, harilikult sügisel, kui viljad olid koristatud, külastas asundust Novorossiiski kirikuõpetaja. Siis laulatati, ristiti lapsi kogu külas korraga. Pulmi peeti harilikult kolm päeva, kusjuures kõik külarahvas kokku tuli.

Pulmapidu toimus vanade eesti kommete järgi: tanutamine või linutamine, põllepappimine jne. Põllepappimise puhul viskas harilikult kirikuõpetaja esimesena raha pruudi sülle, öeldes: „Lippige põlle, lappige põlle, kaupmees on andnud katkise põlle.” Iga pulmaline viskas raha pruudi põlle, seejuures midagi soovides. Vahel sattusid mõned pulmalised suurde võistlusele raha loomiseks, kummal enne raha otsa lõpeb (üks neist rahaloopijatest hüüab: „Pruudi jalg peale!”, teine: „Peigmehe jalg peal!”, kuni raha otsas on).

Peale esimese kooliõpetaja Tomsoni asus 1902. aastal küllasse esimene kutse-line kooliõpetaja, Eduard Schmiedehelm (kes hiljem oli Tallinna Raua tänava kooli õpetaja eestistatud nimega Rehe). Noor, energiline, eeskujulik õpetaja lõi küla elama. Küllas asutati laulukoor, orkester, raamatukogu, näitering jne. 1909. aastal lahkus õpetaja Schmiedehelm kodumaale ja uueks õpetajaks tuli Johannes Kirkmann (pärasine Pääsküla õpetaja eestistatud nimega Murumets). Ka tema töötas täie innuga oma alal, kuni mobiliseeriti 1914. aastal sõtta. Tema ajal ehitati küllas suur rahvamaja, mis tänaseni püsib.

Asunikud olid majanduslikult tugevnenud ja vaimselt arenenud, tellisid ajakirjandust, muuseas paljud ka Eestist. Mitmed noored isegi käisid Eestis koolis. Noored riimisid eesti keeles kohalikke laulusalme. Üks lihtne küla tütarlaps Rootsi Tilde luuletas päris kenasti. Üks tema luuletus meeldis mulle väga, kahjuks olen ära unustanud, ainult algust mäletan:

Ei Eestimaad ei tunne ma,
Kaukaasia on mu kodumaa.
Siin kalju rüpes kasvasin üles,
siin sirgusin ma metsa süles.
 Ei isa rääkind Eestist head,
 ka ema leidis mitmed vead . . .

Kahjuks rohkem ei mäleta, aga edasi kiideti, et Isade maa on armas ka Kaukaasia eestlastele, kes tunnevad kaasa Eesti rõõmudele ja muredele.

1914. aastal suvistepühade ajal peeti Suhhumis Kaukaasia eesti asunduste laulupidu, kus muuseas ka Punaselageda eesti laulukoor ja orkester õpetaja Kirkmanni juhatusel esinesid. Lauupeol olid esindatud kõigi Kaukaasia eesti asunduste koorid ja orkestrid. Pidul oli rahvarohke, osavõtjatel olid rinnas valgest metallist rinnamärgid. Isegi filmiti rongikäiku ja näidati hiljem filmi Kaukaasia linnades. Üldjuht oli Juhan Simm. Peo avas Kutaisi kuberner (von Mengden⁴²), kes tõstis esile Kaukaasia eestlaste kultuuripioneeride tööd ja tähtsust kõigil elualadel. Eestist küllastasid laulupidu ajakirjanikud Anton Jürgenstein (Postimees), G. E. Luiga (Päevaleht) ja Kider⁴³ (Tallinna Teataja).

Punaselagedal suvitas palju eesti haritlasi: Miina Härma, *cand.* Leetberg ja mitmed teised. Kirjanik Tammsaare suvitas seal pikemat aega ja kirjutas oma teoseid 1912. aastal. Maja, kus ta elas, on säilinud praegugi. Veel küllastasid

⁴² Eesti ajalehtedes (Postimees, Päevaleht) oli märgitud peo avajaks „Suhhumi ringkonna ülem Wentzel”. — *Toim.*

⁴³ Karl Kider. Lähtetekstis „Koder”, aga see näib olevat eksitus. — *Toim.*

Punaselagedat Carl Robert Pusta ja G. E. Luiga. Nad olid asundusest väga vaimustatud.

Esimese ilmasõja ajal oli külas juba kolm kooliõpetajat: Jaan Hiion, Lilli Reiljan ja Rudolf Summer, kes kõik mõne aasta pärast lahkusid. Rudolf Spiegel ja Kåbison olid kuni 1925. aastani.⁴⁴ Peale seda ajastut ei ole nende ridade kirjutaja asunduse eluga enam kursis olnud.

Suurest sõjast 1914–1918 võtsid Punaselageda eestlased osa, enamikus Türgi väeliinil. Oli kadunuid ja haavatuid. Kodusõja ajal sai asundus rängasti kannatada. Üle kümne korra käis küla aastate jooksul käest kätte. Küla noormehed olid kanged jahimehed ja läbi tehes ka suure maailmasõja, olid ka kanged sõjamehed, panid tublisti vastu sissetungidele. Kord vallutasid Punaselageda noormehed isegi Adleri linna mere ääres ja pidasid seda paar nädalat enda käes. Lammutasid suure Moldovka silla puosa, et ratsavägi jõest üle ei saaks. Pärast olid sunnitud taganema kodumägedesse, kaotades mõne mehe. Ka karistussalgad käisid Punaselagedal. Kord läksid paljud külaelanikud, naised ja lapsed kaasas, sõja eest varjule üle perevalli Šamiili orgu. Oma geograafilise asendi tõttu oli küla tihti lahinguväljaks. Vahel tulid mõned väeüksused mööda Musta mere kallast põhja poolt taganedes kuni Gruusia piirini, sealt olid sunnitud pöörama mägedesse Punaselagedale, et üle peaaheliku Kubanimaale minna. Mõnikord jälle taganesid väed Kubanimaalt üle mägede Punaselagedale, et Musta mere äärde pääseda. Sõja tee läks ikka läbi küla ja iga kord ikka elanikud kannatasid sõja tõttu. Kord võtsid Punaselageda noormehed mägedes külast kõrgemal kohal vastu Musta mere äärest taganevad kolm polku Kubani kasakaid. Kitsastele seati üles kuulipildujad ja kasakad olid sunnitud ära andma meie küladest ja mujalt röövitud paremad hobused, sadulad, relvad ja muud. Kord taganesid meie poisid üle perevalli Šamiili orgu ja elasid seal üle talve.

Sõdades Nõukogude vägedega, käisid meilt üle Denikini mehed, grusiinid, Kubani kasakad, rohelised ja teised väed. Kindral Ulagai ja kindral Hvostikovi väed taganesid Kubani poolt tulles meilt läbi Gruusiasse 1920. aasta sügisel.

Kord ilmus meile „karistusekspeditsiooni” näol kindral Denikini eliitratsaväe nõndanimetatud hundipolk: kõigi meeste karvamütsidel ripnesid hundisabad. Ülemuse tervitusele vastasid nad hundi ulgumisega. Öhtul seati kahurid neli kilomeetrit allpool küla üles, öösel tulistati ja vallutati küla. Arvasime öösel, et ega külast palju järele pole jäänud — hommikul selgus, et oli otsa saanud mõni lehm ja kannatada saanud mõni sara, inimohvreid ei olnud. Hommikul nähti külatänaval kiriku lauluraamatu lehti, hobustel eesti vaipu ja kasakad puhastasid oma hobuseid eesti villakraasidega. Küla noored aga taganesid relvadega külast mõne kilomeetri kaugusele kõrgemale mägedesse. Väeosad ei julgenud mägede kitsastele minna. Külas peeti kirikus tore „tänupalve”, et küla on rahustatud. Kindral pidas kõne ja ütles muuseas: „Minge ütelge oma alpiküttidele, et nad meid enam ei tulista, meie neid siis ka enam ei puutu.”

⁴⁴ Originaaltekstile on arvatavasti Ellen Tint käsitsi juurde kirjutatud: „Pärastpoole — A. Laas”. — *Toim.*

Lõppaktuse ajal toodi sõna, et eestlased olid külast kõrgemal paar hundipolgu meest maha lasknud. Ka üks eestlane oli selles kokkupõrkes surma saanud. Kohe otsustati kolm külamaja põlema panna — karistuseks. Suurte palvete peale lepiti kokku — et kallid kastanipuud mitte kaduma ei läheks — põletamise asemel maja lammutamises. Aga kõva kontributsioon pandi külale peale. Küla hobusevooriga veeti palju maisi, kartulaid, liha ja puuvilja karistusalgale Adlerisse järele.

Kord saatsid külamehed kolm saadikut üle mägede Gagrasse bandiitide vastu võitlemiseks relvi muretsema. Need noormehed olid Johannes Spiegel, Oskar Tobias ja Nikolai Reismann. Nad tabati vaenulike armeenlaste poolt Mikelpõhja külas ja visati põhjatu sügavasse kaevusarnasesse auku mägedes.

1920. aasta sügisel rahunes kõik ja Nõukogude võim pandi 1921. aasta algul ka Gruusias maksma. Elu läks jälle loomulikku rahulikku rada. 1925. aastal lahkus nende ridade kirjutaja Punaselagedalt ja sellega — kirja pannes nii palju, kui mäletan — on minu kui asunduse varasemate aegade asuniku ülesanne täidetud.

1961. aastal on Punaselageda eesti asunduse 75 aasta juubel. Loodan, et leidub mõni noorem asunik, kes 1925. kuni 1961. aastani küla arengus kaasa elanuna paneb kirja ka selle hilisema perioodi sündmused asunduse ajaloos, et tulevastele põlvetele jääksid kauaks järele mälestused vahvatest 19. sajandi eesti väljarändajatest, kes visa, ennastalgava tööga, peaaegu paljakäsi Kaukaasia põlislaantes õitsvad viljapuuaiad on loonud.

Tallinn, november 1958

Tekstis mainitud inimesi

Nimekirja koostas toimetaja.

Punase-Lageda elanikud

Annik, Jaan (Tallinnast)
Arjus, Anu (sünd. Mustkivi)
Arjus, Jaan (Pilistvere khk-st)
Arjus, Sanny
Asmann, Aleksander (Kustavi p.)
Asmann, Anu (Kustavi t.)
Asmann, Johannes (Kustavi p.)
Asmann, Kustas (Kustavi p.)
Asmann, Kustav (Kullamaalt)
Asmann, Liisa (sünd. Oumann [Auman])
Asmann, Mihkel
Asmann, Mihkel (Kustavi p.)
Asmann, Madli (sünd. Türkel)
Asmann, Tõnis (Kustavi p.) (originaaltekstis: Tõnu)
Auman, Johan (Laiuselt) (Ingermaal: Ouman)
Auman, Kaarli (Johani p.) (Ingermaal: Ouman)
Baumverk, Jüri (Järvamaalt)
Erm, Alviine (Hansu t.)
Erm, Ann (Hansu t.)
Erm, Anni (Hansu t.)
Erm, Anu (sünd. Bergmann)
Erm, Hans noorem (Hansu p.)
Erm, Hans vanem (Pilistverest Kabala vallast) (Ingermaal: Ärm)
Hion, Jaan (kooliõpetaja) (Ingermaal: Hiion)
Hindov, Aleksander (Mihkli p.)
Hindov, Alide (Mihkli t.)
Hindov, Anne (Mihkli t.)
Hindov, Anton (Mihkli p.)
Hindov, Elli (Mihkli t.)
Hindov, Gustav (Mihkli p.)
Hindov, Johannes (Mihkli p.)
Hindov, Juuli (Mihkli t.)
Hindov, Loviisa (sünd. Tomberg)
Hindov, Marie (Mihkli t.)
Hindov, Mihkel noorem (Mihkli p.)
Hindov, Mihkel vanem (Võrumaalt)
Ingermaa, August (Viljandist)
Juudas, Anna (Reinu t.)
Juudas, Ida
Juudas, Jaan (Reinu p.)
Juudas, Rein (Pilistvere khk-st)
Kevvai, Joel (Võrumaalt)
Kirkmann, Johannes (Johannes Murumets) (kooliõpetaja)
Kukk, Jüri (Kolga-Jaanist)
Nugis, Jaak (Hallistest)
Nugis, Leena (sünd. Võsujalg)
Kuusik
Kuusik, Eva
Kõo, Mihkel (Kolga-Jaanist)
Käbison (kooliõpetaja)

Laan, Jakob (Saardest)
Laan, Peet (Saardest)
Laas, August
Laisaar, Jaan (Põltsamaa khk-st)
Laisaar, Marie
Lintrop, Jakob (Kundast)
Lintrop, Kaarel (Kundast)
Lintrop, Kustav (Kundast)
Lohk, Andres
Morgen, Mart (Kärknast)
Morgen, Taavet (Kärknast)
Mustkivi, Alide (Jaani t.)
Mustkivi, Anastasia (Jaani t.)
Mustkivi, Jaan (Pilistvere khk-st)
Mustkivi, Johannes (Jaani p.)
Mustkivi, Kai
Mustkivi, Leena (Jaani t.)
Mustkivi, Maria (Jaani t.)
Mustkivi, Veera (Jaani t.)
Nahkur, Ann
Nahkur, Jaan (Jüri p.)
Nahkur, Jakob (Tõnise p.)
Nahkur, Juhan (Tõnise p.)
Nahkur, Juuli (Jüri t.)
Nahkur, Jüri noorem (Jüri p.)
Nahkur, Jüri vanem (Pilistverest Kõo vallast)
Nahkur, Leena (Tõnise t.)
Nahkur, Liina (sünd. Tomberg)
Nahkur, Liisa (Tõnise t.)
Nahkur, Marie (Tõnise t.)
Nahkur, Tõnis (Pilistverest Kõo vallast)
Obermann, Johan (Järvamaalt Müüsleri vallast)
Petta, August (Võrumaalt)
Poola, Emil (Kanepist)
Poola, Paul (Kanepist)
Rattasepp, Ado
Rattasepp, Maria (Pilistvere khk-st)
Rattasepp, Mart (Pilistvere khk-st)
Reiljan, Lilli (kooliõpetaja)
Reismann, Albert (Andrese p.)
Reismann, Aleksander (Andrese p.)
Reismann, Aleksander (Hansu p.)
Reismann, Alide (Andrese t.)
Reismann, Andres (Põltsamaa khk-st)
Reismann, Ann (sünd. Bergmann)
Reismann, Elli (Andrese t.)
Reismann, Gustav (Kristjani p.)
Reismann, Hans (Põltsamaa khk-st)
Reismann, Jaan (Hansu p.)
Reismann, Jaan (Kristjani p.)
Reismann, Johannes (Hansu p.)
Reismann, Juhanes (Andrese p.)
Reismann, Juuli (Andrese t.)
Reismann, Juuli (Hansu t.)
Reismann, Kristjan (Põltsamaa khk-st)
Reismann, Kustav (Andrese p.)

Reismann, Loviisa (Andrese t.)
Reismann, Loviisa (Hansu t.)
Reismann, Mathilde (Hansu t.)
Reismann, Mihkel (Hansu p.)
Reismann, Mall
Reismann, Maria (Kristjani t.)
Reismann, Nikolai (Hansu p.)
Reismann, Tiina
Roosa, Ann (sünd. Mullikas)
Roosa, Anna (sünd. Laisarv)
Roosa, Anna (Jaani t.)
Roosa, Anu (Tõnise t.)
Roosa, Adu (Pilistvere khk-st)
Roosa, Elviine (Adu t.)
Roosa, Johannes (Adu p.)
Roosa, Johannes (Tõnise p.)
Roosa, Mari (Jaani t.)
Roosa, Mari (Tõnise t.)
Roosa, Tõnis (Pilistvere khk-st)
Roots, Anna (Mardi t., neiuna Vilt)
Roots, Hans (Rakverest)
Roots, Tilde [Mathilde?]
Rosenberg, Jaan
Sark, Aleksander (Hansu p.)
Sark, Ann (Tomson, Ann)
Sark, Arnold (Hansu p.)
Sark, Benita [Penita] (Hansu t.)
Sark, Ella (Hansu t.)
Sark, Hans (Suure-Jaani khk-st)
Sark, Hendrik (sepp; Suure-Jaani khk-st)
Sark, Jaan (Hendriku p.)
Sark, Johannes (Jüri p.)
Sark, Jüri (Suure-Jaani khk-st)
Sark, Liisa (sünd. Tobias)
Sark, Tanja (Hendriku t.)
Sark, Tiina
Schmiedehelm, Eduard (Eduard Rehe) (kooliõpetaja)
Sild, Ann
Sild, Feodora (Jaani t.)
Sild, Grigori (Jaani p.)
Sild, Jaan (Pilistvere khk-st)
Spiegel, Johannes
Spiegel, Rudolf (kooliõpetaja)
Summer, Rudolf (kooliõpetaja)
Tarjus
Tarning, Ville (Hiiumaalt Käina khk-st)
Tobias, Aleksander noorem (Aleksandri p.)
Tobias, Aleksander vanem (Ado p.) (Hiiumaalt Käina khk-st)
Tobias, Alice (Johannese t.)
Tobias, Anna (sünd. Juudas)
Tobias, Anu
Tobias, Anu (Sark, Anu)
Tobias, Gustav noorem (Gustavi p.)
Tobias, Gustav vanem (Ado p.) (Hiiumaalt Käina khk-st)
Tobias, Heinrich (Aleksandri p.)
Tobias, Henriette (Hindreku t.)

Tobias, Henry (Hindreku p.)
Tobias, Hilde (Gustavi t.)
Tobias, Hindrek (Ado p.) (Hiiumaalt Käina khk-st)
Tobias, Johanna (Hindreku t.)
Tobias, Johanna (Johannese t.)
Tobias, Johannes (Ado p.) (Hiiumaalt Käina khk-st)
Tobias, Mari (sünd. Roona)
Tobias, Nikolai (Johannese p.)
Tobias, Olga (Hindreku t.)
Tobias, Olga (Johannese t.)
Tobias, Oskar (Gustavi p.)
Tobias, Õie (Gustavi t.)
Tohver, Jüri (Torist)
Tomberg, Ado (Põltsamaa khk-st)
Tomberg, Aleksander (Ado p.)
Tomberg, Aleksander (Hansu p.)
Tomberg, Anette (Hansu t.)
Tomberg, Anna (sünd. Silberbach)
Tomberg, Hans (Põltsamaa khk-st Rutikvere vallast)
Tomberg, Julius (Ado p.)
Tomberg, Linda (Hansu t.)
Tomberg, Marie (Hansu t.)
Tomberg, Tõnis (Ado p.)
Tomson, Jaan (Suure-Jaani khk-st)
Tomson, Leena (Suure-Jaani khk-st)
Tomson, Tõnis (varjunimega Oskar Juust)
Türkel, Aleksander (Jüri p.)
Türkel, Alide (Jüri t.)
Türkel, August (Mihkli p.)
Türkel, Eduard (Jüri p.)
Türkel, Elli (Mihkli t.)
Türkel, Jaan (Pilistverest Imavere vallast)
Türkel, Johanna (Mihkli t.)
Türkel, Johannes (Jaani p.)
Türkel, Juuli (Jaani t.)
Türkel, Jüri (Pilistverest Imavere vallast)
Türkel, Liisa (Mihkli t.)
Türkel, Marie (Jüri t.)
Türkel, Marie (Mihkli t.)
Türkel, Mathilde (Jüri t.)
Türkel, Mihkel vanem (Pilistverest Imavere vallast)
Türkel, Mihkel (Jaani p.)
Türkel, Mihkel noorem (Mihkli p.)
Türkel, Miina
Türkel, Roosi (Jaani t.)
Türkel, Rosalia (Mihkli t.)
Türkel, Tiiu (sünd. Alt; Hiiumaalt Käina khk-st Vaemla vallast)
Tüür, Johannes (Pühalepast)
Ummel, Johan (Virumaalt)
Ummel, Maria (sünd. Kiisler)
Vaarmann, Ann
Vaarmann, Johan (Põltsamaalt Pajusi vallast)
Vaarmann, Johanna (Johani t.)
Vaarmann, Johannes (Johani p.)
Vaarmann, Nikolai (Johani p.)
Veldemann, August

Vilt, Mart (Pilistvere khk-st)
Vilt, Tiiu

Nahhipi elanikud

Avasaar, Miina (sünd. Kiisler)
Avasaar, Paul (Põltsamaalt)
Kiisler, Elias (Meeksist)
Kiisler, Ingel (sünd. Alt; Hiiumaalt Käinast)
Kiisler, Liina (Eliase t.)
Kiisler, Marie (Eliase t.)
Kiisler, Miina (Eliase t.)
Kiisler, Villem (Eliase p.)
Leng, Jaan
Mustkivi, Villem (Pilistverest)
Tarum, Joosep (mõlder)
Tiidemann, Anton
Tiidemann, Jaan
Tomberg (metsavaht)
Ulagai, Sergei (kindral)

Teised

Erm, Mihkel (Ingermaal: Ärm)
Hvostikov [Gvozdikov?] (kindral)
Härma, Miina
Jürgenstein, Anton (ajakirjanik)
Kider, Karl (ajakirjanik)
Leetberg
Luiga, Geord Eduard (ajakirjanik)
Mihhail Nikolajevitš (suurvürst)
Pusta, Carl Robert
Simm, Juhan
Tammsaare
von Mengden